НАУКОВИЙ НАСЛІДОК ПРОФЕСОРА МИСТЕЦТВ ТА МЕДИЦИНИ ЮРІЯ МИХАЙЛОВИЧА ДРОГОБИЧА З РУСИ – З ТУРБОТОЮ ПРО ЛЮДСЬКИЙ РІД

«Книжки свої я випускаю в світ з єдиним бажанням: щоб була користь від них роду людському в житті»
Юрій Дрогобич

Віктор Гайдук
історик медицини,
член Національної спілки журналістів України,
лауреат премії ім. М.І. Пирогова,
м. Київ

У Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського зберігається унікальна книга «Прогностична оцінка текучого 1483 року магістра Юрія з Руси, доктора мистецтв і медицини Болонського університету», надрукована 7 лютого 1483 р. в римській типографії ***Еухаріуса Зільбера***. Більш цінного, а точніше безцінного друкованого видання в нашій державі не існує. Цей фоліант, хоча й надрукований на латині – мові тодішньої науки – є першою друкованою книгою, написаною східним слов'янином. У всякому разі, на сьогодні світу невідомі інші інкунабули, створені східними слов'янами за допомогою станка Гуттенберга до 1483 р.

Рівно п'ять з половиною століть минуло з дня виходу у світ першої друкованої книги вітчизняного автора. Написав її визначний вчений ХУ ст. ***Юрій Котермак*** з Дрогобича.

У мальовничій підкарпатській околиці розкинулося старовинне місто Дрогобич. Воно стало відомим ще за часів Київської Русі як один з найбільших осередків солеварних промислів. Відомо, що дрогобицький солеварний завод є найстарішим підприємством України. Майже вже сім століть у Дрогобичі видобувають сіль в одному й тому місці біля джерел соляної рапи. Наприкінці XIV ст. підкарпатський край загарбали польські феодали. Становище трудящих погіршувалося з кожним десятиріччям, пани гнітили селян та мешканців міст, зневажали їхню мову та звичаї.

Але народ не здавався, не раз піднімався проти гнобителів, розвивав власну культуру. Всупереч усім перешкодам вихідці з народу тягнулися до освіти, розуміючи, що це – їхня зброя в боротьбі проти духовного поневолення. Тільки у польському Краківському університеті, найближчому до українських земель, протягом 1411–1606 років навчалися 32 вихідці з одного порівняно невеличкого західноукраїнського міста Дрогобича. До того ж там жило багато українців, білорусів. Українські митці на замовлення польських королів прикрашали чудовими фресками стіни каплиць у королівському замку Вавеля.

Наприкінці XV ст. українські культурно-просвітні діячі налагодили у Кракові друкування слов'янських книг для розповсюдження по Україні. Краків був тоді не лише польським, але й загальнослов'янським культурним осередком.

Юрій Котермак – син потомственого солевара ***Михайла Доната*** – отримав початкову освіту у приходській церкві св. Юрія в Дрогобичі. Засвоївши математику і латину, він деякий час по смерті батька працював у Львові, де вів торгові справи. У 1468 р. Юрко Котермак записався до Краківського Ягеллонського університету на факультет вільних мистецтв. Зберігся запис 1469 р. про прийом на навчання сина ремісника Михайла Доната Катерника Юрія 1450 р. народження з українського Дрогобича. Також зазначено, що юнак сплатив 1 грош як податок за навчання. Отже, походив він з небагатої родини. У ті далекі часи діти заможних батьків сплачували до 20 грошей. Мабуть, у ранньому середньовіччі розумні керівники Ягеллонського університету розуміли, що славу університету складають не стільки багаті, скільки розумні та здібні студенти з числа посполитих.

Провчившись в університеті два роки, у 1473 р. наш земляк отримав ступень бакалавра, а ще через два роки – магістра вільних мистецтв. З того часу він називав себе Юрієм Дрогобицьким, або ***Юрієм Дрогобичем***. Такі псевдоніми, утворені від назви рідного міста, були у давні часи звичайними у середовищі учених та літераторів.

ISSN 1819-7329. Світогляд, 2023, №5 (103)

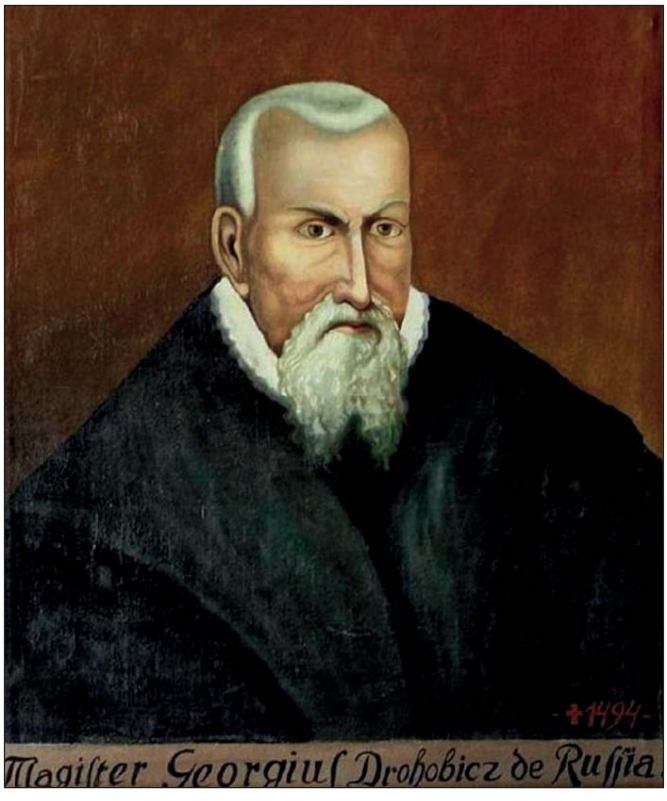

Магістер Георгій Дрогобич з Руси.
Близько 1494 р., картина невідомого художника

Пройшло чотири роки з того часу, як двері аудиторії факультету вільних мистецтв університету розчинилися перед 208-ма юними покорителями вершин знань. Лише 9 з них, включаючи Юрія Дрогобича, зуміли досягти успіху, успішно пройшовши іспити по філософії, математиці, геометрії, астрономії та теорії музики. Перед магістрами мистецтв відкривалися широкі дороги, що вели на богословський, медичний або юридичний факультети.

Молодий магістр не затримався довго у Польщі, а помандрував до Італії. Ще у себе на батьківщині він багато чув про цю чудову країну від італійців – робітників Дрогобицьких солеварень, серед яких траплялися досить освічені люди. З усіх вищих шкіл Італії магістр Юрій з Дрогобича обрав Болонську академію. Це був найстарший у всій Європі навчальний заклад, заснований ще у 1119 р. На одній із його стін до наших днів зберігся висічений на камені надпис – прізвище ректора університету українця із далекого прикарпатського Дрогобича.

У перші роки свого існування університет Болоньї набув слави як чудова кузня юристів. Однак у XV ст. зацікавленість до юриспруденції послабилась, натомість виросла роль так званих вільних мистецтв – гуманістичної філософії, метеорології, астрології, ботаніки, зоології, анатомії і медицини та інших природничих наук, покликаних досліджувати внутрішню структуру матеріальних речей. Ще великий ***Аристотель***, син Нікомаха – лікаря при дворі правителя Македонії ***Амінти III*** (дяді ***Олександра Македонського***) – талановитий учень давньогрецького філософа ***Платона*** – стверджував: «*Прямим і найбільш природним об'єктом дослідження людства повинен стати матеріальний світ, і медицина як філософія природи в найбільшому ступені може допомогти людям пізнавати закони навколишнього світу*».

В XV ст. Болонська академія стала одним з осередків гуманізму – передового напряму суспільно-політичної думки та науки. Гуманісти виступали проти феодально-церковницької ідеології, за відродження кращих зразків культури і мистецтва стародавньої Греції та Риму. Слід визначити, що середньовічна Болонська академія була федерацією трьох окремих університетів, двох юридичних і університету медиків і артистів, який був головним осередком гуманістичної науки та літератури. Саме в такому дусі викладалися у Болонському університеті твори класиків медицини, астрономії і філософії – ***Аристотеля, Ібн-Сіни, Гіппократа, Галена, Аль-Бумазара, Ібн-Рашида*** та інших геніїв науки, що залиши ли нащадкам культурний надбанок, необхідний в практичній діяльності людини.

«*Гуманістичним натуралізмом медиків*» називав італійський історик ***Карло Калькатерра*** просвітницький напрям – визначальне обличчя Болонського університету. Магістр Юрій Котермак-Дрогобич, сприйнявши наукову течію, домінуючу в цій вищій школі, зробив розумний вибір. Він записався в число студентів.

Астроном і медик ***Джироламо Манфредо***, філософ і медик ***Джованні Гаруоні*** та інші знамениті викладачі університету сприяли формуванню у жадібного до знань ***Джордже да Леополи (Георгій з Львову)***, як був записаний в університетських реєстрах Ю. Котермак, прогресивного світобачення. «*Моя бідність супроводжується постійними турботами про сьогоденний хліб. Невеликий заробіток давався ціною постійної праці і великих зусиль. Я багато міг би встигнути, якби не вимога турбуватися про необхідне*», – писав студент Болонського університету Юрій Котермак своєму краківському знайомому ***Миколі Чепелю***.

Вже через чотири роки, отримавши ступень доктора філософії він став викладачем астрономії в тому ж університеті. Одночасно він продовжував вивчати медицину як студент. А на 1481–1482 роки 31-річний Юрій Котермак-Дрогобич був обраний ректором славетного Болонського університету медиків та артистів. Артистами називали тих, що вивчали «*вільні мистецтва*» – граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику.

Посада керівника університету поклала додаткове навантаження, але професор Котермак продовжував публікувати свої праці. У болонському університеті, лектори астрології та астрономії (в ту пору ці науки не відрізнялися) повинні були кожного року складати «Прогностик» і календар-альманах руху планет, у якому прогнозувалися земні події, виходячи з руху небесних світил. Зберігся рукописний варіант «Прогностика» на 1478 р. – перша робота Юрія Котермака, яка окрім астрологічних прогнозів включає обчислення зміни фаз Місяця, прогноз погоди і оцінку сонячного затемнення 29 червня 1478 р. Були там також географічні відомості про Східну Європу, в тому числі «Білої Руси».

Перебуваючи на посаді ректора, Юрій Дрогобич стежив за порядком запису студентів, складав розклад лекцій, встановлював порядок оплати професорів і контролював їхню працю, навіть був суддею в цивільних та кримінальних справах, що стосувалися студентів та викладачів. Він читав також ранкові лекції з медицини по святкових днях, що вважалося привілеєм ректорів, і незабаром отримав ступень доктора медицини.

Згідно списку лекторів Болонського університету за 1478–1482 рр. Юрій Котермак-Дрогобич читав лекції по астрономії і отримував за свою працю подвійну плату:

замість звичайних 100 лір йому платили 200. Рада професорів університету високо цінувала здібності молодого талановитого галичанина. Те, що Юрій з Дрогобича одночасно займався філософією, астрономією та медициною, досить характерно. Якраз у той час медики Болонського університету виступали за зближення медицини з іншими природничими науками та гуманістичною філософією. Вони відстоювали незалежність медицини та філософії від богослів'я і тим самим підривали засилля церковників у царині науки. Цілком природно, що під час перебування в Болоньї Юрій Дрогобич як професор і ректор підтримував тісні зв'язки з визначними італійськими вченими-гуманістами, зокрема з професорами ***Джіраламо Манфредо*** та ***Джованні Гарціоні***.

Не вдалося встановити причину від'їзду Юрія Дрогобича з Болоньї. Певний час він перебував у італійському місті Касале, відвідав Рим. Найбільше відомостей збереглося про останні роки життя Юрія Дрогобича (1487–1494), коли він знову повернувся до Кракова, перебуваючи під впливом гуманістичних ідей раннього середньовічного Відродження і відкривши вільній доступ усьому розумному і здравому, накопленому зусиллям кращих розумів древньої Еллади і Рима, а також мудреців Ближнього Сходу і Центральної Азії перших століть минулої ери. Українець Юрій Дрогобич займався медичною практикою, став тут професором університету. Окремі акти стосуються медичної практики доктора Юрія.

До наших днів дійшли і записи про читання ним лекцій з медицини і проведення ресумпцій – додаткових занять, оплачуваних студентами, з астрономії. Документ датований 24 серпня 1492 р. свідчить про те, що наш співвітчизник навіть був удостоєний титулу королівського лікаря при дворі польського короля. Відомий польський біолог ***Юзеф Ростафінський*** писав: «*Цей магічний титул був заповітною мрією багатьох маючих вищу медичну освіту, а удостоївшихся цієї почесті дуже не багато з числа висококваліфікованих спеціалістів. Українець Юрій Котормак-Дрогобич по праву носив це почесне звання особистого лікаря короля*».

Отримавши від ради професорів Ягеллонського університету земельний наділ, Юрій Дрогобич збудував на ньому будинок – мабуть мріяв про сімейне життя, однак цьому не судилося збутися. 4 лютого 1494 р. Юрія Котермака Дрогобича не стало. Поховали його у Кракові.

Важливо відзначити, що в роки, коли Юрій Дрогобич викладав у Ягеллонському університеті, який у ту епоху досяг найвищого розквіту, астрономію і медицину, там з 1491 року вивчав ці ж предмети молодий ***Микола Коперник***. Краківський університет був єдиний у Європі вищий заклад, де були дві кафедри астрономії, і своєю славою він багато в чому зобов'язаний виключно високому рівню викладання математичних наук. Саме в Кракові Микола Копернік отримав перші знання по астрономії. Стверджують, що серед його вчителів був ***Войцех Брудзевський***, знаний математик і астроном. У цей же час кращим викладачем астрономії і медицини був Юрій Дрогобич. Там також навчались німецький латиномовний поет-гуманіст ***Конрат Цельтіс*** і ***Рудольф Боредольф***, який виготував шрифт для перших друкованих кириличних книг – видань ***Ш. Фіоля***. Отож усі вони, без сумніву, могли бути слухачами Юрія Дрогобича. Напередодні своєї смерті вчений підписав заповіт, за яким його будиночок перейшов у власність

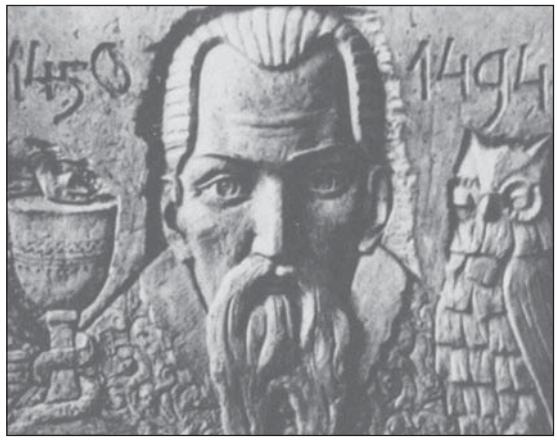

Євген Дзинра. Юрій Дрогобич, барельєф

університету і став своєрідним гуртожитком для незаможних викладачів медиків.

Найвідомішою працею нашого земляка є «Юдіціум прогностікон» – «Прогностична оцінка поточного 1483 року». Ця перша друкована книга українського автора вийшла 7 лютого 1483 року у видавництві відомого італійського друкаря ***Еухаріуса Зільбера***, що називав себе Франком, бо походив з Франції. Книга невелика за обсягом – 10 аркушів формату 18,25х13 см, або 19 ненумерованих сторінок. Зворот останнього аркуша чистий. На звороті першого аркуша книги подано зміст десяти розділів книги, заголовок надруковано зверху другого аркуша, а місце і дата видання вказані в кінці останньої сторінки.

Як це було заведено в тогочасній науці, текст написано латинською мовою. На першому аркуші надруковано віршовий вступ-присвяту «Прогностика», присвяченого римському папі ***Сіксту IV***, де сказано: «*Хоча й далеко від очей людських простори неба, все ж не так вони недосяжні для розуму людського. Ми пізнаємо про причині від наслідків, і по них узнаємо суть причин*». Ці строчки виглядають дещо крамольно для того часу. Але автор не скривав, що його хвилює доля людського роду, і тому виспівував розум, який «*піднімається над світом*» людини, надає йому «величезну владу».

З поезією ренесансу автора споріднює і прославлення людини-творця, і використання образів античної міфології. Вірш написано так званим елегійним дистихом, кожний рядок має лаконічну майже афористичну форму. Юрій Дрогобич критикував церковний агностицизм – недоступність пізнання, відходив від схоластики. Допитливий українець задумувався про єдність Всесвіту та взаємний зв'язок речей і явищ, опирався перш за все, як лікар, на особисті знання природи й людини, надавав при цьому поради, як боротися з епідеміями. Юрій Дрогобич осуджував тих, хто друкує свої твори, спонукані «*корисливістю і марнославством*». Сам він прагнув «*працювати з турботою про людський рід*», наголошуючи, що могутню владу людині дає розум, який здатен пізнати закономірності Всесвіту.

Присвячена астрології книга містить багато цікавих відомостей з різних природних наук. Тут передбачено час двох затемнень сонця і місячних фаз протягом усього року. Наводяться також географічні довготи, в межах яких розташовані Константинополь, Кафа (Феодосія), Москва, Вільнюс, Краків, Познань, Львів, Дрогобич та ціла низка міст Західної Європи Італії та Германії, що підтверджує

досконале знання Юрієм Дрогобичем географії усієї Європи. Окрім цього він згадує Дамаск, Персію, Малу Азію. Довгота визначена ним від Геркулесових стовпів, тобто від Гібралтару.

По формі і змісту книга є астрологічним календарем, де на основі аналізу взаємного розміщення небесних тіл та оцінки різних небесних явищ складені прогнози та передбачення про земні події. У ті часи, та й значно пізніше у XVI–XVII ст. такі визначні вчені як ***Джордано Бруно, Тихо Браге, Френсис Бекон, Іоганнес Кепплер, Томазо Кампанелла*** вважали астрологію дійсною наукою і були впевнені, що розміщення зірок і планет впливає на долю людини.

У одному з розділів книги говориться також, що Європа XV ст. – це скопище великих і малих держав, перенаселений, бурхливими війнами громадянськими і релігійними смутами котел, який відчуває до того ж постійну загрозу зі Сходу. Тридцятилітньому філософу потрібно було бути у курсі усіх подій, щоб передбачити «*великі загрози і горе зі сторони ворога, ворожду, полон, тюрми, смертність утиснення зі сторони сильних миру цього*». Війна на його думку постійно загрожує «*місцевостям поблизу моря і навпроти Малої Азії, як Русь, Поділля, Волощина і місцевості татар*». Майже усі ці передбачення збулися. В історії географічних наук праця Юрія Дрогобича посіла помітне місце насамперед як перша в друкованій літературі спроба точного визначення географічного положення Москви, Львова та ряду інших міст.

Книга Юрія Дрогобича містить також спостереження про політичне життя тодішньої Європи, особливо Італії. Зокрема, тут є згадки про авантюристичну політику таких історичних діячів, як неаполітанський король ***Ферранте***, князь Імоли ***Джіроламо Ріаріо, Роберто Сансеверіно*** та ін.

У окремому розділі подано приблизний прогноз погоди на весь наступний рік, оснований на спостереженнях за погодою в зоні помірного клімату. З метеорологічною частиною праці Юрія Котермака пов'язані вміщені тут припущення про залежність від погоди врожаю пшениці, ячменю, винограду, сливок, горіхів, бобу і відповідно цін на продукти. Книга українського вченого свідчить про хорошу

Юрій Дрогобич. Зображення з поштової марки

обізнаність його з творами античних учених – ***Аристотеля***, ***Клавдія Птоломея***, західноєвропейських астрономів ***Івідона Боната*** і австрійського герцога ***Леопольда Бабенберга***. До речі, зятем останнього був син ***Данила Галицького Роман*** – претендент на герцогський престол Австрії.

Особливо часто Юрій Дрогобич посилався на наукові праці знаменитого на той час арабського вченого ***Аль-Бумазера*** (Абу-Машара). Звичайно, Юрій Дрогобич поділяв не тільки правильні наукові погляди тогочасних учених, а й їхні помилки, припущення, зумовлені рівнем тодішньої науки.

До наших днів дійшло тільки декілька примірника книги Юрія Дрогобича: один у бібліотеці Краківського університету, другиц належить Штутгартській крайовій бібліотеці, але зберігається у Тюбінгені, і ще один зберігається в особистій бібліотеці древнього українського дворянського роду князів Чорторийських у Польщі. Але текст став доступний усім дослідникам завдяки тому, що Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника АН України опублікувала репродукцію твору в додатку до бібліографічного показника, присвяченого вченому.

Надруковано й фотокопію власноручного листа Юрія Дрогобича до польського вченого ***Миколи Чепеля***. Дослідникам вдалося розшукати також кілька праць Юрія Дрогобича, що не були надруковані. Всі вони латиномовні. У трактаті про сонячне затемнення 29 липня 1478 р. Юрій Дрогобич полемізував з тими астрологами, котрі вважали фатально неминучими події, зумовлені розташуванням небесних світил. Цікаво, що у цьому трактаті наш земляк цитував латинською мовою Сенеку, а італійською – Франческо Петрарку.

Рукописи, що містять праці Юрія Дрогобича, розпорошені по різних збірках: дві у Паризькій національній бібліотеці, одна у фонді Вісконті-Сфорна Міланського державного архіву, одна в Баварській крайовій бібліотеці у Мюнхені. Остання важлива ще й тим, що переписана відомим німецьким ученим-гуманістом ***Гартманом Шеделем***, автором всесвітньої хроніки.

Важливе відкриття було зроблено дослідником історії філософії ***Іваном Паславським***: у написаному українською мовою астрономічному рукописі XVI ст. з Холмщини знайдено переклад уривку одного з трактатів Юрія Дрогобича. Це означає, що твори вченого були відомі на батьківщині. Будемо сподіватися що знахідка не остання, що подальші планомірні пошуки в архівах та бібліотеках збагатять наші відомості про наукову спадщину Юрія Дрогобича.

Нелегким був у давні часи шлях до науки, особливо для вихідця з народу. Чимало перешкод довелося подолати дрогобичанину, щоб досягти рівня передової культури і добитися визначних досягнень у різних галузях знання. Своїми науковими працями, як і особистими контактами з науковцями різних країн, він сприяв зміцненню міжнародних культурних зв'язків, прокладав дорогу для поширення гуманістичної освіченості.

Діяльність Юрія Дрогобича – найкращий приклад плідних культурних взаємин між країнами Східної і Західної Європи. Юрій Дрогобич не був титаном, Він народився занадто рано і передчасно пішов з життя у свої неповні 44 роки. Він готував ґрунт. І сіяв. Ростки побачили інші. Але він був Першим Ученим України. ■